

Paul Gorter

Geertruida Catharina (Gorter-) ten Cate Hoedemaker

Lonneker 1828 - Ambt Almelo 1907

‘Truitje’ was haar roepnaam en zij werd, naast moeder van elf kinderen, schilderes. Vooral aquarelleerde zij bloemen. Rozen die zij zelf gekweekt had, werden haar specialiteit. Het onderscheid tussen de beroeps- en de amateurschilder was in de 19de eeuw vaag, zeker bij schilderessen. Een academieopleiding kan niet als criterium genomen worden, want pas sinds 1871 waren de belangrijkste academies ook toegankelijk voor vrouwen. Dat Geertruida aan een flink aantal belangrijke exposities deelnam, daar verkocht, en zich liet adviseren door enkele bekende tekenmeesters en schilderessen, lijkt me echter wel een reden om haar niet louter als dilettant of hobbyist te zien.

De voorouders van Geertruida waren Ten Cates uit de bekende Twentse fabrikeursfamilie. Haar grootouders Herman ten Cate (1759-1816) en Maria Geertruida Hoedemaker (1766-1828) hadden aan de naam van hun oudste zoon al die van de moeder toegevoegd toen hij nog pas vier jaar was: Hendrik ten Cate Hoedemaker (1787-1836). Hun andere kinderen kwam die eer niet toe; zij bleven gewoon Ten Cate heten en trouwden met leden van andere bekende fabrikeursfamilies.¹ Als oudste zoon diende Hendrik blijkbaar de stamvader van een aparte tak ‘Ten Cate Hoedemaker’ te worden. Of werd hij erfgenaam van zijn moeder en de anderen van hun vader? De Ten Cates waren Doopsgezind en Hendrik werd inderdaad pas op zijn 21ste gedoopt. In 1819 trouwde hij met Hendrika Walkate (1795-1839), vermeld als ‘gouvernante’ en niet ‘uit de textiel’ afkomstig, maar uit Amsterdam.

Hendrik staat te boek als fabriqueur te Lonneker en later als ‘oeconoom’ van het klooster te Glane, net over de grens bij Gronau. Maar wat deed een doopsgezinde bij een klooster? Het blijkt dat dit zeventiende-eeuwse klooster al in 1811 grotendeels werd afgebroken en dat alleen een vleugel uit 1757 bleef bestaan. Dit restant met de bijbehorende grond kocht Hendrik in 1818 om er te gaan wonen en zijn bedrijf te vestigen.² Er bestaat een schilderij van de ouders Ten Cate Hoedemaker-Walkate met hun eerste vier kinderen dat daar gemaakt moet zijn.³ Op dit schilderij heeft Hendrik een spoel met linnendraad in de hand, wat zijn hoofdberoep uitbeeldt, maar daarnaast zou hij een jeneverstokerij hebben gehad.

In deze romantische, historisch geladen omgeving moet Geertruida dus haar vroegste jeugd hebben doorgebracht, totdat haar ouders kort na elkaar stierven en zij al op elfjarige leeftijd wees werd. Die eerste elf jaar van haar leven waarin de familie woonde in de restanten van dit klooster, middenin een grote tuin omgeven door een gracht en nog steeds een heel mooie plek, zullen vormend zijn geweest voor Truitjes liefde voor de natuur.

Als weeskind werd zij opgenomen door een oom en tante die zelf kinderloos waren: de doopsgezinde predikant Herman ten Cate (1804-1864) en zijn vrouw Anna J. Paschen in Hengelo.⁴ Daar in Hengelo verlangde zij vaak terug naar eenzame wandelingen in de vrije natuur, liefst ’s nachts. Maar dit was zelfs overdag al onwelvoeglijk voor een jonge dame; men ging niet alleen uit. Over die denkbeeldige wandelingen schreef zij meerdere keren in haar dagboek.⁵ Het is merkwaardig dat haar beschrijving van de natuur al een voorspelling lijkt van de schilderijen die haar zoon Arnold Marc Gorter (1866-1933) later zou gaan maken. Maar zij beschrijft de natuur toch vooral als symbool voor haar innerlijke onrust en tweestrijd.

"January 28, 1845

O, natuur hoe schoon zijt gij in uwe wisselingen en eeuwige verandering. Welk een weemoedig en tog zoo aangenaam gevoel doorstroomt mij, zelfs bij uwe somberste toneelen! Hoe schoon is het, als de korte en droevige winterdagen opgevolgd worden door een nog droeviger avond. Als de maan nauwelijks opgegaan zich half verschuilt achter zwarte dreigende wolken en slechts een flauw en spookachtig licht werpt op het nachtelijk toneel, als hier en daar een ster flets wenkt naar een beter vaderland, als de wind zich dan eens droef en klagend, dan eens met een verwoed geloei doet hooren, terwijl zij langs den grijzen horizont de wolken in snelle vaart voortzweept en een onafgebroken, maar niet zeer harde regen het droevige nog vermeedert.

O, hoe heerlijk zoude het dan zijn zich voor enige uren ontzigtbaar te maken, om voort te zwerven in die woeste en schoone streken welke slechts zelden door een menschenvoet beroerd worden, om ongestoord te luisteren naar de doffe zwaarmoedige en tog zo muzikale toonen van den stormenden wind, om te zien hoe de dreigende lucht zich spiegelt in de waterplassen en beken welke het heuvelachtige landschap doorslingert, om te zien hoe het water druipt van de trodse eiken en de nog altoos groene takken der sombere dennen, terwijl in deze diepe eenzaamheid geene toonen dan die der beroerde natuur het oor kunnen treffen.

Rond diezelfde tijd komt ook haar tekentalent al goed tot uiting als ze op zestienjarige leeftijd haar voogd portretteert. Heel origineel tekent ze ds. Ten Cate in zijn werkkamer terwijl hij lezend een Goudse pijp rookt te midden van een rommeltje aan schrijfbenedigdheden en boeken. [afb. 2.]

In tekenen en schilderen zal Geertruida gestimuleerd zijn door haar nicht en vriendin Christina Alida Blijdenstein (1823-1859).⁶ Deze had bij historieschilder Pieneman in Amsterdam gestudeerd en later nog bij stillevens-schilderes Adriana Haanen, waaruit blijkt dat zij een serieuze schilderscarrière wilde opbouwen, maar daarvoor veel te jong overleed. Alida, zoals ze genoemd werd, schilderde vooral portret en maakte rond 1850 ook een portretje van Geertruida die een gedicht of een brief schrijft. [afb. 3.]

Was dit inderdaad een brief, dan was die misschien gericht aan de jonge dominee die haar in 1851 een aanzoek deed. Maar het zou anders lopen dan deze dominee zich gewent had, want in 1852 trouwde Geertruida met de in Sneek geboren Barend Gorter (1828-1913). Hij wordt in de trouwacte 'groothandelaar' genoemd, maar had een zeepziederij en olieslagerij in Almelo en werd later assuradeur. Hun eerste kind, Hinke, werd het jaar daarop geboren.⁷ Er zouden nog tien kinderen volgen.

De ondernemingen van Barend waren eerst wel, maar later niet altijd succesvol. Hij kreeg onder meer te maken met een grote brand in 1869, toen twee arbeiderswoningen, de wagenloods en het kantoor van zijn zeepziederij aan de Hofkamp in Almelo afbrandden. Hij liet zijn fabriek geleidelijk over aan zijn zoon Hendrik en begon zelf een assurantiekantoor.

Heel belangrijk voor Geertruida werd de verhuizing in 1862 naar de nieuw gebouwde woning 'Huize Friso', gelegen te Ambt-Almelo.⁸ Deze landelijke omgeving en de grote tuin zullen haar aan haar geboortegrond hebben doen denken en ze kon zich hier gaan toeleggen op het kweken van bloemen, vooral rozen, en die gaan aquarelleren.

Ter gelegenheid van haar zeventigste verjaardag verscheen er een lang artikel over haar in de *Wereldkroniek*.⁹ Dit is een belangrijke bron voor informatie, maar niet helemaal betrouwbaar; zo staat er bijvoorbeeld dat zij als schilderes pas weer kon gaan werken toen de kinderen het huis uit waren. Dit wordt echter geloochenstraft door de aquarel die ze rond 1863 van haar

eerste zeven kinderen maakte.¹⁰ Ook staat vast dat ze in 1877, toen haar jongste nog pas 10 was, deel nam aan de landelijke ‘Tentoonstelling van Levende Meesters’ in Amsterdam. Interessanter is wat er in het artikel staat over de ‘wenken’ die zij kreeg van verschillende schilders, waarbij zij bovenal Gerardine van de Sande Bakhuyzen (1826-1895) noemt.¹¹ De invloed van Van de Sande Bakhuyzen valt te bespeuren in het vaak weglaten van de bij traditionele bloemstukken zo obligate vaas of kruik. De bloemen worden meer als een stilleven gearrangeerd en neergelegd op een tafel, of zelfs buiten op de grond. Weliswaar deed Geertrui dit nooit zo mooi romantisch-symbolisch als Van de Sande Bakhuyzen, die bewust ook uitgebloeide, verlepte bloemen als een bijeengeveegd hoopje tuinafval tot onderwerp nam. Maar toch werd het componeren van een stilleven met losse, liggende bloemen tevens karakteristiek voor Geertrui’s werkwijze. [Afb. 4]

Een ander aspect dat opvalt bij haar aquarellen is dat ze soms dwars door een bloem heen een beeldafsnijding maakt, omwille van de compositie. Dit afsnijden is iets ‘moderns’ dat met fotografie geassocieerd kan worden, zoals bij Degas en Breitner, maar foto’s heeft Geertrui nooit gebruikt. Haar ‘inzoomen’ heeft meer te maken met het van dichtbij observeren van het motief. Een enkele keer schilderde ze ook stillevens in olieverf.

Na de hierboven al genoemde expositie in 1877, de vroegste die te achterhalen valt, stelde Geertrui regelmatig bij verschillende gelegenheden ten toon. Het volgende jaar zond ze werk in voor de opmerkelijke eerste landelijke tentoonstelling van door vrouwen gemaakte kunst en kunstnijverheid in Leeuwarden. In 1882 hingen vier werken van haar op de expositie ‘Kunstwerken door Vrouwen’ in de Kunstzaal van het Panorama te Amsterdam. Toen in 1892 in Zwolle een tentoonstelling werd georganiseerd met werk van uitsluitend in Overijssel geboren kunstenaars, werden zowel Geertrui als haar zoon Arnold uitgenodigd. In 1897 exposeerde ze op de tentoonstelling met leden van het Utrechtse ‘Kunstliefde’ en het Haagse ‘Pulchri’ in de Sociëteit te Almelo. Kranten vermelden dat zij en ook Piet Mondriaan hier een werkstuk verkochten.¹² Beiden waren lid van Kunstliefde, niet van Pulchri. Bij ‘Kunstliefde’ zelf moet ze ook geëxposeerd hebben.

Dochter Jeanette Koning-Gorter, die in Indië woonde en zelf ook aquarelleerde, liet haar moeder meedoen met zes aquarellen aan de tentoonstelling van de ‘Nederlandsch Indische Kunstkring’ te Batavia in 1901.¹³

Dat Geertruida vrij vaak iets verkocht, zag ze behalve als blijk van waardering ook als middel om haar dochters ‘af en toe iets toe te stoppen’. Ze moet echter vanaf 1881 ook werk hebben ingeleverd bij de charitatieve vrouwenvereniging ‘Tesselschade’, die dit werk verkocht ten bate van armlastige vrouwen.¹⁴ Eveneens voor ‘goede doelen’ werden, na het overlijden van Barend Gorter in 1913, 30 aquarellen geveild door de erfgenamen. Waarschijnlijk was dit iets dat ‘Moeke’, zoals de kinderen haar noemden, al indertijd met hen had afgesproken.

Uit de brieven die zij schreef aan de moeder van Arnolds verloofde, Hélène Hertz, krijgen we een beeld van haar maatschappelijke opvattingen. Al was ze toen al 74. Zo valt bijvoorbeeld haar idee over kinderkleding op. Ze wilde dat kinderen en ook baby’s niet in hun bewegingen werden gehinderd door kleding. Baby’s mochten vooral niet gebakerd worden, zoals nog vaak gebeurde, en jonge kinderen moesten losse, ruim zittende kleren dragen. Op de eerder genoemde aquarel met haar jongste zeven kinderen valt al op dat deze vrij modern gekleed zijn voor 1863. In dit verband is het nog interessant om te vermelden dat een van de vrouwen die bij Geertrui kwamen om samen in de tuin te schilderen, de veel jongere Jeannette

Bouman-de Lange was, die in 1899 voorzitter werd van de Vereniging tot Verbetering van Vrouwenkleding.¹⁵ [afb. 5]

Geertrui's kinderen kregen bij hun trouwen allen een 'Receptenboekje' mee met tips voor de omgang met echtgenoot en kinderen. Eventuele zoons mochten in geen geval 'onder de wapenen' komen, waarmee zij haar oude doopsgezinde, pacifistische principes doorgaf.

Geheel doof geworden en slecht ter been, niet meer buiten komend, maar nog zo lang mogelijk aquarellerend en brieven schrijvend als ze kon, overleed zij in 1907. En niet onopgemerkt; in *De Telegraaf* en andere landelijke dagbladen stond onder de kop 'Schilderkunst' dit bericht: 'Men schrijft ons uit Almelo d.d. 6 mei: De begaafde kunstschilderes, mevrouw G.C. Gorter-Ten Cate Hoedemaker, is te Ambt-Almelo op 79-jarige leeftijd overleden.'¹⁶ [Afb. 6]

Afb. 1. Geboortehuis van Geertruida: de restanten van klooster Mariavlucht te Glane. (Foto auteur, 2017)

Afb. 2. Ds. Herman ten Cate, voogd van Geertruida, door haar getekend in 1844.

Afb. 3. Geertruida C. ten Cate Hoedemaker door C. A. Blijdenstein, ca 1850.

Afb. 4. 'Rozen', aquarel, 33 x 45 cm.

Afb. 5. 'Japanse Anemonen', aquarel 46x54cm.

Afb. 6. 'Moeke' in haar atelier in Huize Friso, 1902.

¹ Oudste dochter Catharina trouwde met Benjamin W. Blijdenstein, zoon Sybrand met Catharina ter Kuile, dochter Maria Geertruida met Helmich van Heek, zoon Lambertus met Alida G. Willink, zoon Nicolaas met Margaretha Jannink en dochter Christina met Abraham Willink. Zoon Herman trouwde met Anna Paschen, maar werd dominee en later voogd van Truitje.

² J.J. van Deirse: *Uit het land van Katoen en Heide*, Enschede 1922, p. 463 e.v.: 'In het jaar 1665 onderging de noodkapel te Glanerbrug een grote verandering. Er verrees toen op de plek waar het bedehuisje gestaan had een klooster met een kerkje ten behoeve van de nonnen uit een klooster te Almelo, die van daar verdreven waren en (...) een woonplaats hadden gezocht in het Munsterland. Zij noemden het klooster Mariavlucht, dat voortaan ook dikwijls uit Twente verdreven geestelijken herbergde. (...) In 1811 werd het klooster Glane door Napoleon opgeheven en werden de kerk en het gebouw grotendeels afgebroken. Van den afbraak werd in 1814 de vroegere Roomse kerk te Lonneker grotendeels opgebouwd. (...) Een gedeelte van het gebouw is nog blijven bestaan. Het kwam later in het bezit van Hendrik ten Cate Hoedemaker, die het ook bewoonde. Op een groot stuk bouw- en weiland, omgeven door een brede gracht en een lagen wal, beplant met hoge, vrij zware eikenbomen, staat daar nog eenzaam, rustig, weinig bezocht, half verscholen achter vruchtbomen en enkele dennen een gedeelte van het oude klooster als een herinnering aan lang vervlogen tijden, tijden van tweedracht en onverdraagzaamheid. Het is een gebouw van twee verdiepingen van bakstenen en Bentheimerstenen opgetrokken, de raam- en deuropeningen met Bentheimerstenen afgezet. (...) Het inwendige van het gebouw heeft niets bezienswaardigs meer; de cellen der nonnen zijn weggebroken om bewoonbare kamers te verkrijgen. Het kloostergebouw was vroeger veel groter en liep tot aan de gracht naast de brug door. Dit gedeelte is echter afgebroken, hetgeen aan den Noordgevel nog duidelijk te zien is. In den Zuidgevel staat het jaartal 1757, dat op een latere aanbouw duidt.' De nonnen zouden al aan textielfabricage gedaan hebben.

³ Het is daardoor te dateren op ca. 1825, Geertruida staat er nog niet op. Geschilderd door A.W. Floh, (1793-1831) en in bezit van Oudheidkamer Twente (Twentse Welle).

⁴ Samen met haar oudere zus Johanna. Veel van haar zeven broers en zussen stierven jong.

⁵ Meer brief- en dagboekcitaten zijn opgenomen in: P. Gorter: *A.M. Gorter (1866-1933). Schilder van het Oost-Nederlands landschap*, Zutphen 2011; p. 10-17, 56-59 en 134.

⁶ In 1856 trouwde zij Hendrik J. van Heek.

⁷ Hinke zou in 1874 trouwen met Barend T. Bussemaker en zij werden de laatste bewoners van die naam in wat nu het Museum Bussemakerhuis in Borne is.

⁸ Het huis werd in 1862 gebouwd aan de Bornsestraat en is, na ingrijpende verbouwing tot bejaardenhuis in de jaren 1930 en restauratie in 1978, toen het uitvaartaula werd, pas in 2016 gesloopt. Zie: <https://www.yumpu.com/nl/document/view/12406908/huize-friso-bornsestraat-293-7601-gj-almelo-stadsherstel-almelo>

⁹ N. Ellensa (pseudoniem van Agatha Snellen) 'Eene Rozenkoningin', *Wereldkroniek*, 25 dec. 1897.

¹⁰ Zie de afbeelding op p. 5 van: *De Rozenkoningin. Geertruida Catherina Gorter-ten Cate Hoedemaker*, tentoonstellingscatalogus Heemkunde Museum Almelo 1997. En eigenlijk was zij nooit 'uit de kinderen', want na het overlijden van haar oudste dochter Hinke in 1885 nam ze diens drie heel jonge dochters in huis.

¹¹ Verder noemt zij nog H. Valkenburg (1829-1896), tekenleraar in Almelo van 1854-1865, en J.D. Huibers (1829-1919), tekenleraar te Zwolle en later op de Normaalschool voor Teekenonderwijzers in Amsterdam, waar hij leraar werd van Arnold. Maar beiden waren geen bloemenschilders.

¹² *Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt.*, 8 febr. 1897. Zij verkocht 'Seringen' en Mondriaan de tekening 'Kalm leven'.

¹³ Jeanette W. Gorter (1859-1928) studeerde van 1878 tot 1884 op de Rijksakademie, maar trouwde al in 1885 en vertrok naar Indië.

¹⁴ T. Hammer-Stroeve, *Familiezoet. Vrouwen in een ondernemerselite, Enschede 1800-1940*, Zutphen 2001, p. 167.

¹⁵ M.J. Bouman-de Lange (1865-1923) aquarelleerde bij Geertruida nadat zij in 1887 in Almelo kwam wonen en nam later les bij Ph. Zilcken toen ze in Den Haag woonde. Zie: P. Gorter 2011 (noot 5 hierboven), p. 22 e.v.. Het Rijksmuseum kocht recent haar door Jan Toorop geschilderde portret.

¹⁶ Exposities G.C. Gorter-ten Cate Hoedemaker, voor zover te achterhalen uit catalogi en kranten:

1877 'Levende Meesters', Kon. Akademie, Amsterdam: *Waterlelies* en *Rhododendrons* (in de cat. als olieverf)

1878 'Tentoonstelling van Voorwerpen van Nijverheid en Kunst uitsluitend door Vrouwen vervaardigd', Leeuwarden

1881 'Levende Meesters', Arti, Amsterdam (3)

1882 'Kunstwerken door Vrouwen vervaardigd', Panoramagebouw, Amsterdam (4: o.m. *Asters* en *Vruchten en bloemen*)

1886 'Levende Meesters', Rijksmuseum, Amsterdam: *Bloemstuk* ('sapverven')

1892 'Levende Meesters', Tentoonstellingsgebouw Nieuwezijdsvoorburgwal, Amsterdam (2)

„ 'Tentoonstelling van schilderijen, aquarellen en etsen van hedendaagse en vroegere schilders uit Overijssel, Gebouw der Stad, Zwolle (2); verkocht: *Azalea's*

1894 'Levende Meesters', Academie, Rotterdam: *Primula's*

1897 Sociëteit Almelo; Portefeuilles Pulchri en Kunstliefde: (1) verkocht: *Seringen*

1901 Sociëteit, Almelo

1901/2 Ned. Indische Kunstkring, Batavia (6)

1902 'Pro Boer' tentoonstelling (benefiet voor Zuid-Afrikaners), Scheveningen (2)

En waarschijnlijk was zij lid van Kunstliefde, Utrecht en heeft zij ook daar geëxposeerd.

1915 Schouwburgzaal, Almelo: veiling nagelaten werken (120)

1916 Foyer Grote Sociëteit, Enschedé: veiling nagelaten werk. (30)

1997 'De Rozenkoningin' Museum voor Heemkunde (nu: Stadsmuseum), Almelo

2017 'De Rozenkoningin' Museum Bussemakerhuis, Borne